

Львівський національний університет імені Івана Франка
Міністерство освіти і науки України

КУХАРЧИШИН МАРІЯ ІВАНІВНА

УДК 811.161.2'373.46:57

**СЕМАНТИЧНА ДЕРИВАЦІЯ
В УКРАЇНСЬКІЙ БІОЛОГІЧНІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ**

Спеціальність 10.02.01 – українська мова

Автореферат

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

ЛЬВІВ – 2021

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі українського прикладного мовознавства Львівського національного університету імені Івана Франка Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник:

доктор філологічних наук, професор
Кочан Ірина Миколаївна,
Львівський національний університет
імені Івана Франка,
завідувач кафедри українського
прикладного мовознавства

Офіційні опоненти:

доктор філологічних наук, професор
Яремко Ярослав Петрович,
Дрогобицький державний педагогічний
університет імені Івана Франка,
декан філологічного факультету

кандидат філологічних наук, професор
Симоненко Людмила Олександрівна,
Український мовно-інформаційний
фонд НАН України,
провідний науковий співробітник

Захист відбудеться “6” травня 2021 року о 14-й годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 35.051.23 у Львівському національному університеті імені Івана Франка за адресою: 79000, м. Львів, вул. Університетська, 1, філологічний факультет, авд. 312.

З дисертацією можна ознайомитися в Науковій бібліотеці Львівського національного університету імені Івана Франка за адресою: 79005, м. Львів, вул. Драгоманова, 5.

Автореферат розіслано “5” квітня 2021 року.

в. о. ученого секретаря
спеціалізованої вченої ради,
кандидат філологічних наук,
доцент

Д. В. Мазурик

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Одним із пріоритетів сучасної української мовознавчої науки є дослідження кількісних та якісних лексичних змін, внутрішньомовної мобільності, міграції лексики, що зумовлює інтерес науковців до явища семантичної деривації (СД), як до продуктивного способу оновлення лексичного складу мови.

Обґрунтування вибору теми. Лінгвісти зауважують, що в епоху НТР творення слів засобами семантичної деривації набуває нових рис, не властивих мові минулого: твірними словами стають терміни різних наук (Н. Непийвода). Термінна лексика займає настільки значні позиції у словниках високорозвинених мов, що правильне розуміння особливостей розвитку мови неможливе без всебічного вивчення цього пласта. Особливо актуальними на сучасному етапі є дослідження проблем СД на тлі процесів термінізації, детермінізації та транстермінізації в різних терміносистемах української мови. СД у напрямі термінізації описували О. Винник, С. Булик-Верхола, О. Кримець, І. Кочан, Н. Ляшук, Л. Симоненко, Н. Цісар та ін. Транстермінізацію досліджували І. Гошовська, А. Грицьків, О. Кримець, І. Ментинська, Г. Наконечна та ін. Детермінізація була в полі зору В. Карпової, А. Ковтун, Ж. Красножан, Г. Мацюк, Н. Непийводи, О. Стишова та ін.

Біологічна термінологія (БТ) належить до одного з найдавніших пластів термінного словника української мови і водночас активно розвивається сьогодні. Осмислення процесу формування та розвитку української біологічної термінології знайшло відображення в численних лінгвістичних студіях: О. Білки, В. Гамалії, В. Калько, Н. Клименко, Н. Кобзар, І. Сабадоша, Л. Симоненко, А. Шамоти та ін. Взаємодію біологічної та загальнонавчальної лексики досліджували (Н. Клименко, Л. Симоненко, О. Білка) здебільшого у напрямі термінізації загальнонавчальної лексики в біологічній терміносистемі. Однак, водночас із процесом надання статусу термінів загальнонавчальним лексичним одиницям, відбуваються процеси постійної міграції біологічних термінів у загальномовний лексикон (детермінізація), а також міжгалузевої міграції термінів (транстермінізація), що відображаються на лексичній системі мови. Отже, існує потреба цілісно розглянути явище СД в українській біологічній терміносистемі. Дослідження біологічної терміносистеми на зовнішньосистемному і міжсистемному рівнях має важливе наукове значення, адже дає змогу глибше проникнути у сутність цього пласта лексики, простежити рівень її мобільності, а також виявити внутрішні потенції української мови, її семантичні горизонти та тенденції.

У методологічну основу дослідження покладено: 1) категорії та поняття термінознавства (І. Кочан, Г. Мацюк, Н. Непийвода, Т. Панько, Л. Симоненко, Я. Яремко); 2) загальні теоретичні принципи дериватології (Н. Клименко, Н. Тропіна, А. Нелюба, І. Ковалик).

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано на кафедрі українського прикладного мовознавства Львівського національного університету імені Івана Франка в межах комплексної наукової теми "Українська мова у просторі і часі: лінгводидактичний, прагматичний та

культурологічний аспекти” (реєстраційний номер 0118U000618). Тему дисертації затверджено на засіданні Вченої ради Львівського національного університету імені Івана Франка (витяг із протоколу № 22/1 від 29 січня 2014 року) й уточнено на засіданні наукової координаційної ради “Українська мова” в Інституті української мови Національної академії наук України (витяг із протоколу № 68 від 29 квітня 2014 року).

Метою роботи є комплексний аналіз особливостей семантичної деривації на тлі процесів термінізації, транстермінізації та детермінізації біологічної термінології української мови.

Досягнення поставленої мети передбачає розв’язання таких **завдань**:

1) обґрунтувати теоретико-методологічні засади дослідження семантичної деривації в БТ;

2) з’ясувати зовнішньо- і внутрішньомовні чинники семантичної деривації в БТ;

3) описати процес термінізації загальнономовних одиниць у БТ (метафоричні й метонімічні перенесення значень загальнономовних слів у термінний пласт);

4) охарактеризувати процес транстермінізації: переосмислення термінів інших терміносистем у біологічній і міграція біологічних термінів в інші терміносистеми;

5) виявити процеси детермінізації біологічних одиниць, переходу термінів у загальний вжиток;

6) проаналізувати перетворення, що виникають у семантичній структурі біологічних термінів, ужитих у художніх текстах, текстах ЗМІ, в корпусі фразеологізмів та інших терміносистемах.

Об’єкт дослідження – біологічна термінологія української мови.

Предмет дослідження – процеси термінізації, детермінізації і транстермінізації біологічної термінології української мови.

Джерельною базою роботи слугували:

– словники української біологічної термінології, основними серед яких стали: Біологічний словник: 2-е вид., перероб. і доп. / [ред. К. Ситник, В. Топачевський]. Київ: Головна редакція УРЕ, 1986. 679 с.; Словник української біологічної термінології / [ред. Д. Гродзинський, Л. Симоненко]. Київ: КММ, 2012. 744 с.; Генетика: словник найбільш вживаних термінів і понять / П. Завірюха. Львів, 2008. 66 с.;

– фахова наукова література з біології: підручники, посібники, статті;

– загальнономовні тлумачні словники української мови: Великий тлумачний словник сучасної української мови / В. Бусел (ред.). Київ, Ірпінь: Перун, 2005. 1736 с.; Словник української мови: В 11-ти т. 1–11, Київ 1970–1980, т. 1–11; Словник української мови в 20-ти т. online. т. 1–10;

– словники термінів інших наукових галузей;

– корпус текстів української мови.

Загальна кількість проаналізованих семантичних дериватів становить близько 1000.

Методи дослідження. Специфіка об'єкта та окреслені завдання зумовили вибір відповідних методів. У дисертації використано комплекс загальнонаукових і лінгвістичних методів, серед яких прийоми індукції та дедукції, аналізу і синтезу, метод суцільної вибірки, описовий метод, структурний метод, що представлений компонентним аналізом, аналіз словникових дефініцій, кількісний аналіз. Збір матеріалу зі джерел дослідження реалізовано за *методом суцільної вибірки*. Залучення *описового методу* дало змогу класифікувати й узагальнити мовні факти. Вивчення семантичних модифікацій термінів і загальноновживаних слів здійснено на основі *компонентного аналізу*, що становить опис елементів єдиного семантичного цілого: зіставлення вихідного й похідного значень, виявлення мінімальних складників семантики слова, визначення динаміки сем, причин та шляхів трансформації смислових компонентів. Для дослідження плану змісту українських біологічних термінів, уточнення їхньої семантичної структури залучено *аналіз словникових дефініцій*. Елементи *кількісного аналізу* дали змогу визначити співвідношення процесів термінізації, транстермінізації та детермінізації біологічної термінології.

Наукова новизна дослідження:

- *уперше* в українському мовознавстві комплексно досліджено семантичну деривацію українських біологічних термінів на тлі процесів термінізації, детермінізації та транстермінізації;
- *простежено* перетворення, що виникають у семантичній структурі біологічних термінів, ужитих у художніх текстах, текстах ЗМІ, корпусі фразеологізмів та інших терміносистемах;
- *поглиблено* поняття *семантична деривація, термінізація, детермінізація, транстермінізація*.

Наукову новизну отриманих результатів представлено в таких **положеннях, які подаємо на захист**, а саме:

1. Семантична деривація – процес семантичної еволюції слова, що зумовлює розбудову його семантичної структури, є наслідком складної взаємодії зовнішньомовних і внутрішньомовних чинників та позначається на всій лексико-семантичній системі мови. У межах термінології СД реалізується в процесах термінізації, транстермінізації та детермінізації.

2. Термінізація є одним із давніх способів творення термінів, що не втрачає своєї продуктивності в сучасній біологічній номінації, оскільки в межах біологічної терміносистеми з'явились чимало підсистем, номінаційні потреби яких активізують процеси термінізації.

3. Термін, як і загальноновживане слово, володіє потужним семантикотворчим потенціалом, тому переосмислення термінів різних наукових галузей є одним із термінотворчих прийомів у біологічній терміносистемі.

4. У процесі детермінізації біологічна термінологія активно поповнює загальнономовний лексикон. Частотність використання вузькогалузевих термінів у загальнономовному вжитку залежить від рівня і темпів еволюції цієї галузі.

5. Потрапляючи в інше функційне середовище, значення терміна / загальноповживаного слова модифікується. Потенція семантичного розвитку закладена в семантиці мовної одиниці.

Теоретичне значення. Викладені в дисертації теоретичні положення поглиблюють та уточнюють знання про закономірності формування та розвитку біологічної терміносистеми української мови. Вони можуть слугувати підґрунтям для теоретичних студій з українського термінознавства, сприятимуть унормуванню та упорядкуванню конкретної терміносистеми.

Практичне значення дисертації визначається можливістю застосування її результатів у викладанні лекційних курсів із лексикології української мови (розділи “Термін”, “Термінологія”, “Словотвір”), у лексикографічній практиці, при створенні профільних підручників і навчальних посібників, а також для упорядкування та стандартизації української біологічної терміносистеми.

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота є самостійним науковим дослідженням. Статей, написаних у співавторстві, немає.

Апробація результатів дослідження. Положення й результати дослідження обговорено на науково-методичних семінарах та щорічних звітних конференціях кафедри українського прикладного мовознавства Львівського національного університету імені Івана Франка, висвітлено у виступах на: Міжнародній науковій конференції “Теорія і практика викладання української мови як іноземної” (Львів, 24–25 квітня 2014); XII Międzynarodowej Konferencji Naukowej “Wyraz i zdanie w językach słowiańskich: opis, konfrontacja, przekład” (Вроцлав, 29–30 травня 2014); XIII Міжнародній науковій конференції “Проблеми української термінології СловоСвіт 2014” (Львів, 25–27 вересня 2014); X Міжнародній науковій конференції “Українська термінологія і сучасність” (Київ, 22–24 квітня 2015); Науково-практичній конференції “Українська наукова термінологія: творення термінів та їх походження” (Київ, 30 жовтня 2015); XVI Міжнародній науковій конференції “Семантика мовних одиниць” (Харків, 14–15 квітня 2016); XII Міжнародній науковій конференції “Українська термінологія і сучасність” (Київ, 16–17 травня 2019).

Публікації. Основний зміст роботи висвітлено в десятих публікаціях: із них сім опубліковано у фахових виданнях України, одна – в закордонному виданні, одна – у збірнику наукових праць і матеріалів, одна є розділом колективної монографії.

Структура й обсяг роботи. Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел (310 позицій) та 7 додатків. Повний обсяг роботи – 247 сторінок, основний зміст роботи викладено на 169 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтовано актуальність теми, сформульовано мету, завдання, визначено об’єкт, предмет і методи дослідження, подано джерельну базу, наукову

новизну роботи, окреслено її теоретичне і практичне значення, подано інформацію про апробацію одержаних результатів, описано обсяг та структуру роботи.

У першому розділі *“Теоретико-методологічні засади дослідження семантичної деривації в українській біологічній термінології”* окреслено теоретичні підвалини дослідження БТ української мови на основі критичного аналізу наукових джерел, запропоновано робоче визначення поняття “семантична деривація”, обґрунтовано внутрішньомовні та позамовні чинники СД у біологічній термінології, окреслено методологічні засади аналізу біологічних термінів в аспекті семантичної деривації.

Підрозділ 1.1. *“Біологічна термінологія в дослідженнях українських мовознавців”* присвячений аналізу наукових праць в українському мовознавстві, що стосуються української біологічної термінології.

У підрозділі 1.2. *“Сучасні орієнтири в дослідженні семантичної деривації”* запропоновано авторську дефініцію терміна *семантична деривація*: процес семантичної еволюції слова, що зумовлює розбудову його семантичної структури, є наслідком складної взаємодії зовнішньомовних і внутрішньомовних чинників та позначається на всій лексико-семантичній системі мови. Проаналізовано підходи до вивчення феномена СД в українському мовознавстві. З’ясовано, що СД концентрує в собі проблеми кількох лінгвістичних напрямів: семасіології, ономасіології, функціональної лінгвістики, когнітивної лінгвістики. В українському мовознавстві семантичній деривації присвячено праці Т. Бевз, І. Ковалика, А. Ковтун, Ж. Колоїз, Д. Мазурик, Л. Невідомської, І. Самойлової, О. Стишова, Н. Тропіної. Семантичну деривацію пов’язують із двома близькими, але не цілком адекватними явищами: 1) утворенням омонімів унаслідок розпаду полісемантичних слів (В. Горпинич, І. Ковалик, Ж. Красножан); 2) появою у слів нового значення, що призводить до розширення семантичної структури слова (Д. Мазурик, І. Самойлова, О. Стишов, Н. Тропіна). Зважаючи на семантичний зв’язок між похідним і вихідним значеннями СД розглянуто як таку, що пов’язана з багатозначністю.

У підрозділі 1.3. *“Зовнішньо- і внутрішньомовні чинники семантичної деривації в біологічній терміносистемі”* з’ясовано, що СД є наслідком складної взаємодії зовнішньомовних і внутрішньомовних чинників. Сучасна БТ – це складна, цілісна, динамічна, структурована система термінних одиниць, що взаємопов’язані та розвиваються за законами мови й під впливом позамовних чинників.

У пункті 1.3.1. *“Позамовні чинники семантичної деривації в біологічній терміносистемі”* окреслено основні позамовні чинники, що сприяють залученню СД до термінотворення в БТ. Найбільшим стимулом СД у БТ є розвиток науки біології, оскільки часто лише звернення до самих фактів науки й техніки, вивчення причинних зв’язків між ними дає змогу вичерпно пояснити власне лінгвістичні процеси. Біологічна наука бере свій початок із найдавніших часів і синтезує всі основні досягнення минулого і сучасного: це класичні і новітні напрями, погляди та концепції, які доповнюють один одного і створюють цілісні динамічні сучасні галузі. Такий сюжет розвитку науки відображено в її термінології: якщо на етапах формування і становлення БТ була відносно замкненою, кількісно обмеженою

системою, то сучасна БТ є відкритим системним утворенням, яке постійно поповнюється запозиченнями зі субмов суміжних або дотичних наукових галузей, технічних галузей тощо.

У пункті 1.3.2. *“Внутрішньомовні чинники семантичної деривації в біологічній терміносистемі”* з’ясовано роль власне мовних чинників СД у БТ. Термінологія, як невід’ємний складник лексичної системи, завжди пов’язана із природною мовою, вибудовується і функціонує за законами цієї мови. Серед внутрішньомовних чинників виділено системну організацію мови, закон мовної економії, тенденцію до змін за аналогією. Однією з важливих особливостей термінології є її системна організація. Семантичні зрушення в одній ланці провокують зміни у всьому механізмові. Процес творення семантичних дериватів, з одного боку, є проявом економії мовних засобів, а з іншого боку – тенденції до ускладнення, збагачення мовної структури: лексичний склад мови не збагачується формально новими лексемами, але наявні в мові слова змінюють, ускладнюють свою семантичну структуру за допомогою похідних значень. Важливим чинником розвитку терміносистеми є тенденція до змін за аналогією. Творення терміноодиниць часто відбувається за аналогією зі словами загальнономовного лексикону.

Пункт 1.3.3. *“Методи та етапи дослідження”* відображає способи отримання самостійних результатів дослідження (див. с. 3 автореф.)

У другому розділі *“Термінізація загальноновживаної лексики в біологічній терміносистемі”* досліджено термінізацію в контексті національного й міжнаціонального термінотворення, проаналізовано особливості перетворення загальноновживаних слів у терміни, з’ясовано роль метафори та метонімії в процесі термінізації.

Підрозділ 2.1. *“Статус термінізації серед термінотворчих засобів”* присвячений розгляду найбільш дискусійних аспектів явища термінізації, з огляду на неоднозначну оцінку цього способу термінотворення в сучасній лінгвістиці. У роботі *термінізацію* визначено як семантичний процес найменування нового поняття в БТ, за якого семантичної еволюції зазнають слова загальноновживаної мови.

У пункті 2.1.1. *“Термінізація в контексті національного й міжнаціонального термінотворення”* охарактеризовано термінізацію як альтернативу сучасної тенденції запозичення термінів. У БТ української мови одночасно існують терміни, створені на латинсько-грецькій та національно-мовній основі: *ембріон – зародок, ніктитропізм – сон рослин, дакріоцист – слизний мішок, аск – сумка*. З’ясовано, що тенденція залучення питомих слів у ролі термінів є цілком справедливою і виправданою. Термінізація не втрачає своєї продуктивності в біологічній номінації, у зв’язку з динамікою біологічної галузі – в межах БТ з’явилося чимало підсистем, які засвідчують високий ступінь використання термінізації: *бібліотека генів, генетичний вантаж, молекулярні ножиці*.

У підрозділі 2.1.2. *“Конотативний компонент термінів-семантичних дериватів”* з’ясовано, що категорія емоційності, образності в межах термінології – це одна з реальних категорій. Зазвичай емоційний “ореол” термінів-семантичних дериватів відчутний, якщо термін утворений на основі емоційно забарвлених слів

загальнономовного словника. У БТ існують терміни, що виникли на основі слів загального вжитку зі зменшено-пестливими суфіксами: *джгутик, дзеркальце, зонтик, коробочка, кишеньки, човник*. Це не дає можливості говорити про “нейтральність” таких термінів, однак важливо те, що наявність емоційно-експресивної “приправи” в більшості випадків не перешкоджає успішному виконанню необхідних функцій, а навпаки стає допоміжним елементом дефініції. Образність та емоційність у термінології ґрунтується, як правило, на аналогії – подібності об’єктів за якимись ознаками. Називання нових, невідомих об’єктів неможливе без застосування аналогій із вже відомим. Наприклад, для того, щоб назвати і описати раніше невідомий мікросвіт, біологи вдаються до аналогій із відомими об’єктами: *паличка, нитка, джгутик, пуф, пластинка*.

У підрозділі 2.2. “Значення загальноновживаного слова як основа біологічного терміна” проаналізовано особливості термінізації загальноновживаних слів у БТ. Диференційовано терміни, що виникли внаслідок доповнення семантики загальноновживаного слова глибшим термінним змістом і терміни, утворені способом навантаження абсолютно новим лексичним значенням внаслідок переосмислення загальноновживаного слова. Важливою ознакою утворення термінів на основі довантаження загальноновживаних слів є відсутність метафоричних чи метонімічних процесів. Формування термінних значень на основі навантаження новим значенням слів загального вжитку відбувається на ґрунті метафори та метонімії. Виокремлено 15 тематичних груп, які використовують для позначення біологічних понять: 1) назви, пов’язані з діяльністю людини (*водій, організатор, лідер, піонер*); 2) назви суспільних об’єднань (*еліта, каста, діаспора, колонія, рід*); 3) назви одягу та його частин (*манжетка, туніка, мантія, пояс*); 4) назви будівель, приміщень, споруд та їхніх елементів (*стінка, склепіння, ніша, міст*); 5) назви вмістищ (*мішок, коробочка, кошик, сумка*); 6) назви предметів побуту (*годинник, чашечка, зонтик, лійка*); 7) назви абстрактних понять (*спокій, сон, толерантність, експресивність*); 8) назви приладів, механізмів, інструментів та їхніх елементів (*стремінце, бандурка, стулка, фільтр*); 9) знарядь праці (*веретено, мітла, серп, молоточок*); 10) назви об’єктів природи (*западина, острівець, протока, озеро*); 11) назви установ (*банк, бібліотека, депо*); 12) назви речовин (*сироватка, молоко, сік, цемент*); 13) назви процесів, дій, станів, явищ (*успадкокування, ремонт, схрещування*); 14) назви прикрас та аксесуарів (*сережка, султан, китиця, підвісок*); 15) міфологічні назви (*адоніс, атлант, химера, німфа*).

Підрозділ 2.3. “Метафора та метонімія як інструменти термінізації” висвітлює роль метафори та метонімії у процесі термінізації загальноновживаних слів. Під час термінізації зазвичай застосовують два види асоціації: подібність значень і суміжність значень, тому метафоричне та метонімічне перенесення є основними способами термінізації, на ґрунті яких відбувається семантичне переосмислення значення загальноновживаного слова і збагачення термінного фонду.

У пункті 2.3.1. “Термінізація на основі метафоричного перенесення” встановлено, що метафоричні номінації репрезентують широкий спектр понять у біологічній терміносистемі. Підставою для метафоричного перенесення у БТ можуть служити асоціації за зовнішньою подібністю (*сітка, паличка, пляма,*

розетка), схожістю функцій (*мантія, покривало, обгортка, хазяїн*), одночасною зовнішньою і функційною подібністю (*мішок, парашут, трубка, канал*).

У пункті 2.3.1.1. “*Терміни-метафори крізь призму мовної картини світу*” на прикладі біологічної термінології української та польської мов розглянуто терміни-метафори як ключові елементи для розуміння національної специфіки мовного бачення світу. Внаслідок близькості мовних картин світу, а також спільного походження деякі терміни обох мов ідентичні за значенням і звучанням: *запилення – zapylenie, корінь – korzeń, жовч – żółć*. Проте виявлено семантичні та структурні розбіжності в термінології, що пов’язані головним чином зі специфікою національно мовного світобачення, своєрідною мовною картиною: *жовтець* (мотивовано жовтим забарвленням пелюстків) і *jaskier* (від *iskra* – почервоніння шкіри після контакту із квіткою); *підшлункова залоза* (розташування “під шлунком”) і *trzustka* (*trzos*– чистота і *tka* – те, що продукує, творить – орган, який “підтримує чистоту” організму).

У пункті 2.3.2. “*Термінізація на основі метонімічного перенесення*” розглянуто метонімічні перенесення в БТ перенесення на основі суміжності: процес → результат процесу: *забруднювання / забруднення* – “дія за значенням забруднювати” та “виникнення в природному середовищі нових, не характерних для нього речовин, що шкідливо впливають на живі організми”; процес → метод: *схрещування* – “дія за значенням схрещувати і схрещуватися” та “гібридизація, один із методів селекції рослин і тварин”; процес → предмет: *підгін* – “дія за значенням підганяти” та “сукупність швидкорослих деревних та кущових рослин, які вводяться до деревостою лісу для прискорення зростання та поліпшення форми стовбурів головної породи”; предмет → процес: *гниль* – “що-небудь розкладене, зруйноване гниттям” і “розкладання або руйнування клітинної тканини живих і мертвих рослин”; процес → стан, властивість: *домінування* – “дія за значенням домінувати” та “здатність деяких видів займати панівне становище в екосистемі; переважання у гібридних організмів ознак одного батька над ознаками іншого”.

У підрозділі 2.4. “*Терміни-словосполучки з компонентом-семантичним дериватом*” з’ясовано, що українська БТ репрезентує чималу кількість термінів-словосполук, стрижневим компонентом яких є елементи, що виникли на основі СД. Залежно від кількості компонентів біологічні терміни-словосполучки, утворені засобами семантичної деривації поділено на три структурні типи: двокомпонентні, трикомпонентні та багатокомпонентні. Більшість біологічних термінів із компонентом-семантичним дериватом мають двокомпонентну структуру. Серед двокомпонентних термінів найпродуктивнішою є модель прикметник (Н. в.) + іменник (Н. в.): *генетичний вантаж, гладенькі м’язи, нервові волокна*. Продуктивною в БТ є модель іменник (Н. в.) + іменник (Р. в.): *ланцюги живлення, експресивність генів, поріг подразнення*. Трикомпонентні терміносполучки представлені такими моделями: прикметник (Н. в.) + іменник (Н. в.) + іменник (Р. в.): *жовта пляма ока, залозисті тканини рослин, генетичні карти хромосом*; прикметник (Н. в.) + прикметник (Н. в.) + іменник (Н. в.): *доцентрові нервові волокна, вища нервова діяльність*; іменник (Н. в.) + прикметник (Р. в.) + іменник

(Р. в.): *аккумуляція радіоактивних речовин, в'язкість біологічного середовища*; іменник (Н. в.) + іменник (Р. в.) + іменник (Р. в.): *веретено поділу клітини, точка росту рослин*.

У третьому розділі “*Транстермінізація в біологічній терміносистемі*” встановлено, що СД реалізується в термінотворенні біологічного апарату на основі одиниць інших терміносистем, тому застосування термінів одних наукових галузей в інших є одним із термінотворчих прийомів у науковій мові. З'ясовано, що термін, як і загальноживане слово, володіє потужним семантикотворчим потенціалом, Окреслено коло галузевих терміносистем, з якими взаємодіє БТ: це і споріднені терміносистеми (природничих наук), і математичні, технічні та суспільно-гуманітарні системи термінів, а також із категорією загальнонаукової термінології.

У підрозділі 3.1. “*Транстермінізація як об'єкт мовознавчих студій*” проаналізовано підходи до тлумачення поняття “транстермінізація”. Явище транстермінізації не має глибокого висвітлення в наукових працях українських мовознавців, порівняно із термінізацією чи детермінізацією. Міграцію терміна з однієї терміносистему в іншу називають *ретермінологізацією* (О. Кринець, Г. Наконечна, І. Ментинська), *транстермінологізацією* (О. Винник, А. Грицьків, І. Гошовська), *вторинною термінологізацією* (Л. Шевченко, Л. Томіленко), *трансспеціалізацією, перетермінологізацією* (А. Зацний) тощо. Для позначення міграції термінів із однієї терміносистеми в іншу з різними семантичними змінами запропоновано термін *транстермінізація*. Транстермінізацію визначено як процес найменування нового поняття в БТ, за якого семантичної еволюції зазнають терміноодиниці інших наукових галузей.

Підрозділ 3.2. “*Диференціація та інтеграція як чинники транстермінізації*” з'ясовано, що транстермінізація є відображенням сучасних тенденцій розвитку науки, зокрема процесів інтеграції та диференціації. Провідною тенденцією розвитку сучасної науки вважають інтеграцію. Тенденцію до інтеграції демонструють не лише споріднені галузі науки, а й раніше далекі наукові сфери, з'являються так звані комплексні галузі як особливий феномен, що детермінований добою НТР (біометрія, біоніка, біотехнологія, біокібернетика). Інтеграція розхитує бар'єри між науковими галузями, а відповідно стає причиною розмитості меж терміносистем, міжгалузевої міграції термінів.

У підрозділі 3.3. “*Транстермінізація та загальнонаукова термінологія*” розкрито питання міграції термінів між БТ і категорією загальнонаукової термінології. У БТ активно функціонують загальнонаукові терміни: *аналіз, елемент, індукція, метод, період, синтез, система, структура, теорія, функція, ядро* тощо, які у складі цієї терміносистеми конкретизують свою семантику. Водночас терміни, що є атрибутом біологічної науки, мігруючи, із практично незмінним семантичним ядром, в інші наукові галузі, можуть набувати загальнонаукового статусу. Наприклад, термін *адаптація* до наукового обігу ввели біологи у значенні “пристосування організмів, популяцій та угруповань до мінливих умов проживання”. Цей термін мігрував у терміносистеми різновекторних галузей (природничі, суспільні, технічні) зі збереженням семи “пристосування до чогось”.

Широкий діапазон застосування терміна *адаптація* сприяв не лише транстермінізації, а й переходу його в категорію загальнонаукових термінів і формуванню переносного значення в загальнолітературній мові: в загальномовному словнику термін маркований позначками *спец.*, зі значенням “настроювання системи на умови застосування” і *перен.* – “звикання кого-небудь до нового середовища, до нових умов”. Ілюструють переформатування транстермінів у загальнонаукові біологічні терміни *гібридизація, гібридний, селекція* та ін.

У Підрозділі 3.4. “*Взаємодія біологічної термінології з терміносистемами математичних наук*” висвітлено міжсистемну міграцію між БТ та математичною, комп’ютерною термінологією, а також термінологією технічної галузі.

Пункт 3.4.1. “*Міжсистемна міграція біологічної та математичної термінології*” присвячено дослідженню міграції математичної термінології в систему біологічних термінів. Простежено, що математизація біології почалася з кількісного визначення властивостей природних об’єктів, трансформації природних ознак на величини, що піддаються детальній числовій характеристиці. Кількісне визначення стосується розмірів, маси організмів та їхніх органів. До прикладу, для опису форми листків застосовують терміни: *кулястий, трикутний, лінійний, нерівнобічний, трапецієподібний, циліндричний*; клітини за формою є *циліндричні і кубічні, кулясті, призматичні, дисковидні*; типи жилкування листків характеризують термінами *дугоподібний, паралельний*. Особливістю взаємодії математичної та біологічної термінології є транстермінізація в напрямі “від абстрактного до конкретного”. Переосмислення таких математичних понять, як *вектор, синус, хорда, сегмент*, в яких домінує сигніфікативний компонент, супроводжується модифікацією семантики і появою денотативного компонента, що характеризується однозначною співвіднесеністю з конкретним об’єктом.

У пункті 3.4.2. “*Міжсистемна міграція біологічної та комп’ютерної термінології*” простежено, що в галузі біології набула популярності комп’ютерна метафора – біологічні об’єкти розглядають як операційну систему чи програму. Наприклад, термін *сайт* у комп’ютерній термінології – це “іменована ділянка пам’яті в мережі Інтернету, де зберігається й поповнюється інформація про щось”, у біологічній термінології термін *сайт* функціонує зі значенням “1. Найменша ділянка гена, яка незалежно від інших ділянок здатна мутувати і рекомбінуватися; 2. Ділянка амінокислотної послідовності, яка забезпечує функцію молекулярного впізнавання”. Спільною семою є “ділянка”. Мігрують у систему біологічних термінів комп’ютерні терміни на позначення дій, наприклад *запрограмувати, зчитувати*. Біологічний термін *вірус* став словотвірною вершиною термінного гнізда в комп’ютерній термінології: *вірус – вірусологія – вірусососій – вірусолог*.

У пункті 3.4.3. “*Особливості взаємодії біологічної та технічної термінології*” висвітлено обидва напрями їхньої взаємодії: коли біологічна терміносистема є реципієнтом (ТТ → БТ) і донором (БТ → ТТ). Технічні, “рукотворні” об’єкти уподібнюються до живих, тому виокремлено транстермінізацію за моделлю “живе → неживе”. Технічне значення отримали терміни на позначення організмів та їхніх частин: *орган, діафрагма, пульна*. Наприклад, *орган* у БТ – “морфологічно

і функційно завершена частина тваринного чи рослинного організму, яка особливостями будови”, у технічній термінології *орган* – “складова частина, деталь різних механізмів, пристроїв і т. ін., що виконує певну функцію”. Перенесення відбулося на основі актуалізації сем “частина організму” – “частина механізму” і “виконує певну функцію”. Увійшли до складу технічної термінології терміни, які позначають стани, процеси, властивості, що відбуваються в організмах: *живлення, живильний, паразитний*.

У БТ мігрували технічні терміни *акумуляція, антена, апарат, капсула, сифон* тощо. Наприклад, термін *сифон* у технічній термінології має значення “гідравлічний пристрій у вигляді зігнутої трубки з колінами різної довжини, якою переливають рідину з однієї посудини в іншу (з нижчим рівнем рідини)”, значення біологічного терміна *сифон* – “орган деяких молюсків, що має вигляд трубки”. Спільною семою є “вигляд трубки”. Активізуються переосмислення за моделлю *технічний пристрій* → *біологічний об’єкт*: *апарат, локатор, індикатор*. СД зазнають і технічні терміни із процесуальним значенням: *гальмування, регенерація, загартування*.

Підрозділ 3.5. “*Транстермінація як наслідок взаємодії біологічної термінології з термінологією суспільно-гуманітарних наук*” розкриває особливості міграції термінів “далеких” терміносистем, зокрема БТ і термінології суспільних чи гуманітарних наук. Біологія як наука багата на евристичні ідеї та фундаментальні відкриття, стала донором для багатьох наукових суспільно-гуманітарних галузей. Наприклад, первісно терміном *морфологія* називали лише комплексну біологічну науку, що вивчає форму і внутрішню будову живих організмів, закономірності формоутворення в процесі історичного та індивідуального розвитку. Завдяки транстермінації термін *морфологія* функціонує в галузі лінгвістики зі значенням “розділ граматики (граматичне вчення про слово), який вивчає внутрішню структуру слова, зокрема в плані утворення форм слів і їх системи, граматичні категорії і способи граматичних значень, а також граматичні класи слів – частини мови”. Активно переосмислюють біологічні терміни в галузі соціології. До прикладу, біологічний термін *мімікрія* – “подібність одних тварин чи рослин або їхніх органів до інших, або до предметів навколишнього середовища” у соціології отримав значення “один із захисних засобів адаптації індивідів чи груп до кризової ситуації суспільства, що дає їм змогу вижити і самозберегтися”.

У четвертому розділі “*Детермінація біологічних термінів*” презентовано загальну картину функціонування БТ у літературній мові, описано процес їх міграції за рамки терміносистеми, проаналізовано особливості залучення до художньої літератури, текстів засобів масової інформації та корпусу фразеологізмів.

У підрозділі 4.1. “*Явище детермінації: вектори досліджень*” систематизовано підходи до вивчення явища детермінації в українському мовознавстві. Встановлено, що ґрунтовне висвітлення процесу міграції термінів у загальноживану лексику започатковано у другій половині ХХ ст. працями Н. Непийводи, Г. Мацюк, Ф. Нікітіної, В. Карпової та ін.

У підрозділі 4.2. “Роль наукового поступу у процесі детермінації” висвітлено зв’язок міграції біологічних термінів до загальномовного лексичного фонду з позамовними чинниками, зокрема з бурхливим розвитком науки. Сучасною глобальною проблемою людства стали взаємини людини і природи, їх гармонійне співіснування. Все, що стосується життя і здоров’я людини, продуктів харчування, екології викликає жваве зацікавлення в суспільстві. Біологічні дослідження відіграють ключову роль у виробництві ліків, продуктів харчування, розв’язанні екологічних проблем. Актуальність біологічних термінів у лінгвосоціумі пов’язана з важливими біологічними винаходами, які сколихнули суспільство, адже людство вступило в XXI ст. з вагомими здобутками біологічної царини. Суспільний інтерес до галузі біології зумовлює швидкі темпи адаптації біологічних термінів у загальномовному просторі. Насамперед переосмислюються назви наук: *патологія, анатомія, екологія, фізіологія*. У суспільстві наукові досягнення певної галузі часто асоціюють із різними іменами, теоріями, винаходами. Одним із визначних досягнень у царині біології було винайдення мікроскопа. У мовній практиці з’явився ряд похідних від *мікроскоп* слів: *мікроскопічний, мікроскопувати, мікроскопічність* та ін. Ключовими словами нашого часу стали терміни генетики. У загальномовну практику увійшли терміни *ген, генетичний код, ДНК, клон* та ін. У розмовній мові часто вживають лексему *гени*, коли мова йде про певні риси характеру: *Коли беешкетувала дитина, чоловік не раз кидав: “Це твої дикі гени”*.

У підрозділі 4.3. “Детермінація біологічної термінології як джерело поповнення сучасної української мови” з’ясовано, що елементи наукової мови відіграють помітну роль в оновленні української літературної мови. Явище детермінації демонструє вплив національної наукової картини світу на національну мовну картину світу. Багато вузькогалузевих біологічних термінів розширили свій семантичний обсяг і сферу функціонування, набувши нових значень у загальноновживаній мові, стали її органічним складником. Продуктивним у збагаченні загальноновживаної мови є напрям детермінації, що містить проєкцію біологічних термінів на людину, її риси характеру та зовнішність. Семантичних модифікацій зазнають терміни на позначення різних видів організмів чи груп організмів: *мікроби, паразити, хижаки, мутанти, плазуни*. Біологічні терміни застосовують для відображення певних рис характеру: *безхребетний, холоднокровний, хижий*. Переосмислюють у загальномовному вжитку терміни на позначення різних біологічних процесів: *перетравлювання, наклюовування, запліднення, живлення* та ін.

У пункті 4.3.1. “Біологічна термінологія в художній літературі” проаналізовано особливості залучення біологічних термінів до прозових і поетичних творів української літератури. Встановлено, що термінологія, вплетена в образну метафоричну мову художнього твору нерідко розкриває складний підтекст, надає висловленому різних відтінків (жартівливого, зневажливого, іронічного). Семантика термінів “підказує” нові ідеї для оригінальної нестандартної номінації певних явищ: *Якась проліферація банд, ніби вони розмножуються вегетативним способом; У парламенті скаженіють шовіністи, брунькуються фракції, сповзають у водевіль патріоти*. У художньому контексті термінолексика, вжита навіть у прямому

значенні, набуває нового звучання: *Однак почну з того, що маю чудову шкіру... Усі частини мого тіла обтягнуті добротним епідермісом найвищого татунку*. Введення термінної лексики до художніх творів, крім створення нових яскравих та оригінальних стилістичних тропів, є ефективним прийомом інтелектуалізації мови творів, дієвим засобом залучення читача до світу наукових надбань.

У пункті 4.3.2. *“Біологічна термінологія в текстах ЗМІ”* з’ясовано, що зважаючи на те, що основною функцією ЗМІ є висвітлення актуальних проблем суспільства, інформування пересічних громадян, активне залучення елементів наукової мови в канву публіцистичних текстів є закономірним. Деякі сучасні газетні тексти вражають своєю термінною насиченістю: *Російський біс, як вірус, нікуди й не йшов із цього суспільства. При ослабленні соціального імунітету він організм пригнічує, при посиленні – сидить собі в клітках організму відносно тихо. Можливо, він колись і зникне, але точно не від гарячого чаю та малини, якими поки що за потужністю є наші інформаційні контрдії. Зате вони повністю народні й без ГМО*.

Активним учасником комунікативних процесів сьогодні є реклама, яка інформує користувачів про здобутки різних галузей науки і сучасних технологій. Наприклад, важливу роль у поширенні терміна *ГМО* відіграла реклама різноманітної продукції із позначками “Без ГМО”, що свідчить про її високу якість, натуральний склад.

У пункті 4.3.3. *“Від детермінізації до фразеологізації: біологічна термінологія у складі фразеологізмів”* проаналізовано фразеологізми, які своїм походженням сягають сфери біологічних наук. Серед них виявлено такі, що давно ввійшли до термінного фонду, і ті, що перебувають на шляху до фразеологізації. У фразеологічних словниках натрапляємо на стійкі словосполучення, що виникли на основі термінів. Наприклад, *перелітний птах* – “людина, яка не затримується довго на одному місці”, виник на основі терміна *перелітні птахи* – “птахи, які на зиму відлітають з місцевості гніздування в інші області і повертаються весною”. Існують також фразеологізми з ключовим словом – терміном біології: *берегти як зіницю ока, пускати паросток, лоскотати нерви, тримати руку на пульсі* тощо. На шляху до фразеологізації перебувають терміносполучення *генетичний код, тримати в тонусі, офісний планктон, життєвий цикл* та ін.

У підрозділі 4.4. *“Семантична модифікація біологічних термінів на різних етапах детермінізації: від оказіонального до узуального”* запропоновано типологію детермінізаційних процесів. З’ясовано, що “зеленим світлом” для семантичного розвитку терміна є його вихід за межі природного середовища функціонування. Узуалізація слова з новим значенням на основі терміна – процес тривалий, нове значення проходить кілька етапів детермінізації. Виділено детермінізацію функційну (часткову) та семантичну (повну). Терміни, що вийшли за межі терміносистеми, але зберегли дефініцію зазнали функційної детермінізації, наприклад: *Надмірне споживання солодоців також призводить до втрати еластичності епітелію*. Аналіз семантичної модифікації біологічної термінології дав змогу виділити три етапи семантичної детермінізації. Перший етап супроводжується поодинокими випадками вживання терміна поза науковою

сферою. Нове значення терміна починається з okazіонального вживання: *Тепер у них там тотальний духовний некроз на тлі отруєння телевізором*. Другий етап семантичної детермінації – це період своєрідного “дозрівання” нового значення завдяки його регулярній апробації в різних контекстах: *Поезія, як на мене, потребує найдовшого інкубаційного періоду, щоб не бути голослівною*. Третій етап передбачає заміщення термінного значення переносним і фіксацію лексеми з цим значенням у загальномовних словниках. Словники засвідчують переносні значення таких біологічних термінів, як *агонія, атрофія, вірус, генерація, ембріон, живлення, інстинкт, клон, мімікрія, організм, паросток, рефлекс, симбіоз, фермент* та ін.

У підрозділі 4.5. “*Особливості відображення детермінації біологічних термінів у загальномовних словниках*” досліджено загальномовні лексикографічні джерела української мови в ракурсі виявлення особливостей міграції біологічних термінів до загальномовного лексичного фонду. На різних етапах розвитку мови процес детермінації по-різному відображали загальномовні словники. На етапі становлення української термінології (XIX ст.) міграція термінів у загальномовну лексику ще не мала яскравого відображення в загальномовних лексикографічних джерелах. У багатьох випадках нові слова-терміни утверджувались одночасно і в науковій сфері вжитку, і в мові публіцистики, художньої, науково-популярної літератури тощо. У кінці XIX ст. вузькогалузеві терміни починають проникати в нетермінні контексти не лише в їх первісному значенні, але й у нових переносних значеннях: *Сі інші товариства ще по більшій часті в початку, так сказати, в ембріоні, і через те про них не можна ще нічого рішучого сказати*.

Активно залучають терміни до реєстру лексикографічні джерела XX ст. СУМ-11 фіксує низку біологічних термінів: *аероби, вакуолі, вірус, ген, гібрид, ембріон, метаболізм, рудимент, ферментація* та ін. Словник також висвітлює переносні значення, що сформувались на основі біологічних термінів: *збудник, атрофія, рефлекс*. СУМ-20 демонструє тенденцію до поглибленого осмислення біологічних термінів та відображення утворення нових значень як результату семантичної деривації: *ген, адреналін, клон*.

ВИСНОВКИ

У дисертації вперше цілісно проаналізовано особливості семантичної деривації на тлі процесів термінації, транстермінації та детермінації в сучасній українській біологічній термінології.

1. У сучасній біологічній термінології явище семантичної деривації не є епізодичним, а характеризується високою продуктивністю. *Семантична деривація* – це процес семантичної еволюції слова, що зумовлює розбудову його семантичної структури, є наслідком складної взаємодії зовнішньомовних і внутрішньомовних чинників та позначається на всій лексико-семантичній системі мови. У сучасному мовознавстві СД досліджують у рамках кількох напрямів: семасіології, ономасіології, функціональної лінгвістики, когнітивної лінгвістики тощо. У межах БТ семантична деривація реалізується в таких типах: 1) загальномовна мова →

біологічна терміносистема (термінізація); 2) біологічна терміносистема → загальнонавчана мова (детермінізація); 3) терміносистема іншої галузі → біологічна терміносистема (транстермінізація); 4) біологічна терміносистема → терміносистема іншої галузі (транстермінізація).

2. Семантична деривація в БТ спричинена складною взаємодією позамовних і внутрішньомовних чинників. Основним позамовним чинником СД є розвиток науки біології, адже термінологія певної галузі відображає особливості її розвитку. Якщо на етапах формування і становлення БТ була відносно замкненою, кількісно обмеженою системою, то сучасна БТ є відкритим системним утворенням, яке постійно поповнюється запозиченнями зі субмов суміжних або дотичних наукових галузей, технічних галузей. Активізація СД у термінології зумовлена і власне мовними чинниками, серед яких системна організація мови, закон мовної економії, тенденція до змін за аналогією та ін.

3. У науковому корпусі української мови вагому роль у номінації відіграє СД слів загальнолітературної мови. Термінізація – це семантичний процес найменування нового поняття в БТ, за якого семантичної еволюції зазнають слова загальнонавчаної мови. У БТ виокремлено терміни, що виникли унаслідок доповнення семантики загальнонавчаного слова глибшим, терміним змістом (метафоричні і метонімічні процеси відсутні) і терміни, утворені способом навантаження цілком новим лексичним значенням, внаслідок переосмислення загальнонавчаного слова на ґрунті метафори та метонімії.

Основними способами термінізації, на ґрунті яких відбувається семантичне переосмислення значення загальнонавчаного слова і збагачення термінового фонду, є метафоричне та метонімічне перенесення. Протягом століть у БТ виникла значна кількість термінів-метафор і нині вони становлять незамінну частину біологічного словника. Підставою для метафоричного перенесення в БТ можуть служити асоціації за зовнішньою подібністю (*сітка, паличка, пляма, розетка*), схожістю функцій (*мантія, покривало, обгортка, хазяїн*), одночасною зовнішньою і функційною подібністю (*мішок, парашут, трубка, канал*). Терміни-метафори є показовими в національно-мовній картині світу. Зіставлення біологічної термінології української і польської мов показало, що ідентичні терміноелементи у вказаних мовах виникають на основі спорідненості і близькості двох слов'янських мов, а також як наслідок спільного походження. Проте виявлено семантичні та структурні розбіжності в термінології, що пов'язані головним чином зі специфікою національно мовного світобачення, своєрідною мовною картиною.

4. СД реалізується в термінотворенні біологічного апарату на основі термінів інших наукових систем. Термін, як і загальнонавчане слово, володіє потужним семантикотворчим потенціалом, тому одним із термінотворчих прийомів у науковій мові є транстермінізація. Для позначення міграції термінів із однієї терміносистеми в іншу з різними семантичними змінами запропоновано термін *транстермінізація*. Транстермінізацію визначено як процес найменування нового поняття в біологічній терміносистемі, за якого семантичної еволюції зазнають терміноодиниці інших наукових галузей. БТ активно взаємодіє із категорією загальнонаукової

термінології: до системи біологічних термінів залучають загальнонаукові терміни, водночас біологічні терміни “переформатовуються” в категорію загальнонаукових. Сучасна БТ характеризується міжсистемною взаємодією зі суміжними системами термінів, термінологією математичних та суспільно-природничих наук. Внаслідок транстермінації біологічну терміносистему поповнили технічні терміни: *акумуляція, антена, апарат, капсула, локатор, мембрана*. У галузі біології набула популярності комп’ютерна метафора – біологічні об’єкти номінують крізь призму комп’ютерних термінів: *сайт, зчитувати, запрограмувати, адаптер, оператор*. Процес транстермінації не обмежується міграцією лише окремих термінів. Часто з однієї науки в іншу мігрує цілий термінний блок. Наприклад, термін *вірус* став словотвірною вершиною цілого термінного гнізда в комп’ютерній термінології: *вірус – вірусологія – вірусоносій – вірусолог*. Біологія як наука багата на евристичні ідеї та фундаментальні відкриття, стала донором для багатьох наукових суспільно-гуманітарних галузей. До прикладу, систему соціологічних термінів поповнили біологічні терміни *організм, патологія, гомеостаз* тощо.

5. Детермінаційні процеси є яскравою особливістю біологічної термінології. Проведений аналіз дає підстави вважати, що біологічна термінологія поповнює загальнолітературний лексикон досить інтенсивно. Інтенсивність міграції біологічних термінів до загальнономовного лексикону спричинена, перш за все, позамовними чинниками. Детермінація пов’язана з популяризацією біологічних знань, поширенням наукових понять серед носіїв мови. Багато вузькогалузевих біологічних термінів розширили свій семантичний обсяг і сферу функціонування, набувши нових значень у загальноновживаній мові, стали її органічним складником. Проникнення науки і техніки в побутове життя зробило природним використання термінів у художніх творах, текстах ЗМІ, у складі фразеологізмів.

6. Міграція біологічного терміна в невластиве йому мовне середовище супроводжується модифікацією його семантики. Закріплення слова з новим значенням на основі терміна – процес довготривалий, нове значення проходить кілька етапів на шляху до узуалізації. Терміни, що вийшли за межі терміносистеми, але зберегли дефініцію зазнали функційної детермінації. У процесі семантичної детермінації відбувається семантична модифікація терміна. У роботі виділено три етапи семантичної детермінації. Перший етап супроводжується поодинокими випадками вживання терміна в поза науковому контексті (*некроз, хромосома, залоза*). Другий етап семантичної детермінації – це період формування нового значення завдяки його регулярній апробації у різних контекстах, розширенню семантичних зв’язків (*анабіоз, нейрон, інкубація*). Третій етап передбачає заміщення термінного значення переносним і фіксацію лексеми з цим значенням у загальнономовних словниках. Словники засвідчують переносні значення таких біологічних термінів, як *агонія, атрофія, вірус, ембріон, живлення, збудник, імунітет, інстинкт, клон, організм, паросток, рефлекс, симбіоз, фермент* та ін.

Перспектива дослідження полягає в ширшому охопленні біологічних термінів, а також застосуванні виробленої методики в інших терміносистемах.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті в наукових фахових виданнях

1. Вус М. І. Детермінологізація як джерело поповнення української загальнолітературної мови (на матеріалі біологічної термінології) // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія. 2015. № 18. Т. 1. С. 12–15.
2. Вус М. І. Опрацювання біологічної лексики в іншомовній аудиторії // Теорія і практика викладання української мови як іноземної. Львів, 2014. Вип. 10. С. 99–105.
3. Вус М. І. Семантична модифікація українських біологічних термінів у процесі детермінологізації // Термінологічний вісник: зб. наук. пр.: у 2-х ч. Київ: Інститут української мови НАНУ, 2015. Вип. 3 (2). С. 117–124.
4. Вус М. І. Терміни-словосполучення в українській біологічній термінології // Вісник Національного університету “Львівська політехніка”. Серія “Проблеми української термінології”. 2014. № 791. С. 43–48.
5. Вус М. І. Транстермінологізація як чинник динаміки біологічної терміносистеми // Лінгвістичні дослідження. 2016. Вип. 41. С. 155–160.
6. Вус М. І. Фахова лексика в художньо-публіцистичному тексті (на матеріалі роману Ліни Костенко “Записки українського самашедшого” // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. 2016. Вип. 63. С. 248–253.
7. Кухарчишин М. І. Міжгалузєва термінологічна кореляція у процесі транстермінологізації (на матеріалі біологічної терміносистеми) // Термінологічний вісник: зб. наук. пр. Київ: Інститут української мови НАНУ, 2019. Вип. 5. С. 246–253.

Статті в іноземних виданнях

8. Кухарчишин М. І. Метафора в біологічній терміносистемі (українсько-польські паралелі) // *Studia Ukrainica Posnaniensia*. Poznan, 2019. Zesz. VII (2). P. 55–63.

Додаткові публікації

1. Вус М. І. Термінологізація загальноживаної лексики як спосіб номінації у біологічній терміносистемі // Тенденції розвитку української лексики та граматики. Варшава – Івано-Франківськ. 2016. Ч. 3. С. 28–35.
2. Вус М. І. Українська біологічна термінологія в аспекті семантичної деривації // Вісник Національного університету “Львівська політехніка”. Серія “Проблеми української термінології”. 2015. № 817. С. 60–64.

АНОТАЦІЯ

Кухарчишин М. І. Семантична деривація в українській біологічній термінології. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.02.01 – українська мова. – Львівський національний університет імені Івана Франка. – Львів, 2021.

Дисертація є першою спробою комплексного аналізу особливостей семантичної деривації, що відбувається на тлі процесів термінізації, транстермінізації та детермінізації в біологічній термінології української мови. У роботі обґрунтовано теоретико-методологічні засади дослідження семантичної деривації в біологічній термінології; з'ясовано зовнішньо- і внутрішньомовні причини цього процесу. Описано термінізацію загальномовних одиниць у біологічній термінології (метафоричні й метонімічні перенесення значень загальноновживаних слів у термінний пласт). Охарактеризовано процес транстермінізації: переосмислення термінів інших терміносистем у біологічній і міграція біологічних термінів в інші терміносистеми. Розглянуто детермінізацію біологічних термінів і проаналізовано перетворення, що виникають у семантичній структурі біологічних термінів, ужитих у художніх текстах, текстах засобів масової інформації, в корпусі фразеологізмів чи іншій терміносистемі.

Матеріали дисертації сприятимуть поглибленню й уточненню знання про закономірності формування та розвитку біологічної термінології української мови. Можуть бути використані для впорядкування та стандартизації конкретної терміносистеми й у лексикографічній практиці, при створенні профільних підручників і навчальних посібників, а також слугувати підґрунтям для теоретичних студій з українського термінознавства.

Ключові слова: семантична деривація, термін, українська біологічна термінологія, термінізація, транстермінізація, детермінізація, загальноновживана лексика, семантика, метафора, метонімія.

АННОТАЦИЯ

Кухарчишин М. И. Семантическая деривация в украинской биологической терминологии. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.01 – украинский язык. Львовский национальный университет имени Ивана Франко. – Львов, 2021.

Диссертация является первой попыткой комплексного анализа особенностей семантической деривации, что происходит на фоне процессов терминологизации, транстерминологизации и детерминологизации в биологической терминологии украинского языка. В работе определены теоретико-методологические основы исследования семантической деривации в биологической терминологии, выяснены

внешне- и внутриязыковые причины этого процесса. Исследован процесс терминологизации общезыковых единиц в биологической терминологии (метафорический и метонимический переноси значений общеупотребительных слов в терминологии). Охарактеризован процесс транстерминологизации: переосмысление терминов других наук в биологической сфере и миграция биологических терминов в другие терминосистемы. Рассмотрен процесс детерминологизации биологических терминов и проанализированы преобразования, возникающие в семантической структуре биологических терминов, употребленных в публицистических, художественных текстах, в составе фразеологизмов или другой терминосистеме.

Материалы диссертации будут способствовать углублению знаний о закономерностях формирования и развития биологической терминологии украинского языка. Могут быть использованы для упорядочения и стандартизации конкретной терминосистемы и в лексикографической практике, при создании профильных учебников и учебных пособий, а также служить основой для теоретических исследований по украинскому терминоведству.

Ключевые слова: термин, украинская биологическая терминология, семантическая деривация, терминологизация, транстерминологизация, детерминологизация, общеупотребительная лексика, семантика, метафора, метонимия.

SUMMARY

Kukharchyshyn M. I. Semantic derivation in Ukrainian biological terminology.
– Manuscript.

Dissertation for a candidate degree in Philology for the specialty 10.02.01 – the Ukrainian language. Ivan Franko National University of Lviv. – Lviv, 2021.

The dissertation is the first attempt at the complex analysis of semantic derivation which occurs against the background of processes of terminologization, transterminologization and determinologization in biological terminology of the Ukrainian language. The paper substantiates the theoretical and methodological principles of the study of semantic derivation in biological terminology; explores the external and internal linguistic causes of this process; describes the terminologization of common language units in biological terminology (metaphorical and metonymical transfer of meanings of commonly used words in the layer of terms); characterizes the process of transterminologization, i.e. rethinking of terms of other terminological systems in biological one and migration of biological terms into other terminological systems; considers the determinologization of biological terms and analyzes the semantic transformations which arise in the semantic structure of a biological term used in journalistic, artistic, colloquial speech or other terminological systems.

Semantic derivation – is the process of semantic evolution of the word, which determines the development of its semantic structure being a consequence of complex interaction of foreign and intralinguistic factors and affects the entire lexical-semantic system of language. Modern biological terminology is considered as a complex, holistic, dynamic, and structured system of term units which are interconnected and develop according to the laws of language and under the influence of extralinguistic factors.

Terminologization is defined as the process of naming a new concept in biological terminology, in which the words of common language undergo semantic evolution. Attention is focused on the important role of terminologization in the context of national term formation. The formation of term meanings based on the terminologization of common words is based on metaphor and metonymy.

Transterminologization is interpreted as the process of naming a new concept in biological terminology, in which semantic evolution is experienced by term units of other scientific fields. It is shown that transterminologization reflects current trends in science, including integration and differentiation. Modern biological terminology is characterized by intersystem interaction not only with related systems of terms but also the terminology of mathematical sciences.

Determinologization – is the process of migration of biological terms outside the terminology, which is accompanied by the emergence of a new meaning. The paper highlights the peculiarities of determinologization of biological terminology in fiction, mass media texts, colloquial register, and the corpus of phraseology.

Key words: term, Ukrainian biological terminology, semantic derivation, terminologization, transterminologization, determinologization, common vocabulary, semantics, metaphor, metonymy.